

Калашиник О. В.,
аспірант кафедри української мови
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ЗАПЕРЕЧНИХ ЗАЙМЕННИКІВ В ІНТИМНІЙ ПОЕЗІЇ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню семантичного наповнення заперечних займенників у текстах інтимної лірики як найбільш емоційно насиченого жанру поезії. Виділено прономінативи, які найчастіше трапляються в текстах сучасної інтимної лірики, зокрема визначено семантичне наповнення заперечних займенників *НИХТО*, *НИЩО* у текстах інтимної поезії. Указано на особливості вживання зазначених займенників як засобів вираження категорії заперечення.

Ключові слова: прономінатив, заперечні займенники, категорія заперечення, семантичне наповнення, інтимна лірика.

Постановка проблеми. У лінгвістиці прономінативи характеризуються як суперечливий, різноплановий, неоднорідний з багатьох поглядів (морфологічного, синтаксичного, функціонального) і неоднозначний лексико-граматичний розряд слів. В основі класифікаційного виділення займенників лежить традиція та інтуїтивне сприйняття. Усе це несприятливо позначилося на підходах до розуміння й кваліфікації багатьох лінгвістичних параметрів займенника (частини мовного статусу, лексико-семантичних та граматичних характеристик, функціонального призначення). Питання про визначення займенникового статусу (як слів повнозначного чи службового призначення) і дотепер залишається в дискусійній площині. Як інтегрований клас лексичних одиниць, займенник має закритий характер. Проте роль цих слів у мові є виключно важливою. Займенники – найбільш абстрагована частина мови, однією з особливостей якої є частотність функціонування в мовленні. На відміну від інших слів категорії імені (іменників, прикметників і числівників), займенники позбавлені власного конкретного значення. Дослідники наголошують на тісному зв'язку займенників із контекстом і ситуацією, адже конкретне значення займенника стає зрозумілим тільки внаслідок урахування цілого комплексу допоміжних умов: контексту, ситуації, взаємовідносин між учасниками комунікативного акту, різних відомостей, що стосуються інформаційних конструктів, у яких виступає той чи той займенник [2, с. 9].

Наявність у прономінативів постійного граматичного і варіативного контекстуального значення відзначається багатьма вченими: О. М. Вольф, К.С. Майтинська, О.В. Падучева, Н.В. Петренко, О.В. Петрова, О.М. Селіверстова та іншими.

Досліджуючи семантичне наповнення займенників у текстах сучасної інтимної лірики, відзначаємо, що залежно від контексту їхня семантика може значно розширюватися.

Як ми вже зазначали, у маленькому поетичному творі часто криється великий глибинний зміст. Одним із основних засобів розкриття цього глибинного змісту є прономінативи [1, с. 31].

Погоджуємося з думкою Н.В. Петренко про те, що в поетичному тексті займенники здатні набувати характерних

ознак: інформативної насиченості, підвищеної частотності використання, активності у встановленні асоціативних смислових зв'язків з іншими одиницями контексту, багатства семантичних відтінків та здатності актуалізувати різні варіанти значень [3, с. 15].

Як зазначає Л.М. Синельникова, займенникова поетика сформувалася як цілісний науковий напрям у руслі лінгвістичної поетики, завдання якої – виявлення й систематизація механізмів взаємодії мовних та поетичних факторів, що підтверджують існування поетичної функції мови. У ліриці мова функціонує в особливій комунікативній ситуації. Ця особливість зумовлена специфікою категорій простору і часу, які, у свою чергу, визначають спосіб виявлення суб'єктів мовлення – ліричного оповідача й адресата. На думку дослідника, у поетичному тексті смисли важливіші за значення, і розуміння різниці між значенням займенника в мові та його когнітивною семантикою у вірші сприяє проникненню у світ смислів [6, с. 41].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія заперечення в мові представлена різними засобами, головними з-поміж яких є заперечні займенники.

У лінгвістичній літературі засобам та способам вираження заперечення в поетичному тексті хоча й приділялася увага, але повною мірою це питання не висвітлене. Побіжно згадується про заперечні займенники в роботах Д.В. Сбоева, О.М. Селіверстової, Т.В. Калугіної, Н.В. Петренко, А.Ф. Ханової та інших. Найбільш ґрунтовно їхнє смислове навантаження в поетичних текстах розглянуто Л.М. Синельниковою. Актуальність дослідження вбачаємо в необхідності розглянути семантичне наповнення заперечних займенників у текстах інтимної лірики як найбільш емоційно насиченого жанру поезії.

Метою статті є визначення семантичного наповнення заперечних займенників *НИХТО*, *НИЩО* в текстах сучасної інтимної лірики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заперечні займенники належать до сфери пізнання. Загальне граматичне значення заперечних займенників – позначення відсутності, неіснування людини, предмета, кількості, ознаки, причини, мети, підсилення заперечного сенсу усього речення.

Вживання заперечних займенників *НИХТО*, *НИЩО*, які найчастіше спостерігаються в текстах сучасної інтимної лірики, підкреслює порожнечу, відсутність людини, предмета чи явища.

Пронмінатив *НИХТО* може вживатися в інтимній ліриці на позначення: «Я – *НИХТО*», «*МИ* – *НИХТО* (*Я+ТИ*)», «*НИХТО*, *КРИМ МЕНЕ*», «*НИХТО*, *КРИМ ТЕБЕ*», «*НИХТО* – *ВЗАГАЛІ ЖОДЕН*».

Використання заперечного прономінатива на позначення «Я – *НИХТО*» демонструє душевні переживання оповідача.

Муки ліричного героя виявляються в тому, що він своє внутрішнє Я принижує, нівелює аж до знищення. Із контексту зрозуміло, що Я – це мовець, *НІХТО* – це заперечення особи мовця у сприйнятті уявного співрозмовника, що криється за *ТИ*. У наведеному нижче прикладі заперечний займенник у поєднанні з особовими слугує яскравим засобом творення стилістичної фігури анафори:

Я ніхто для тебе, як Улісс – Пам'ятаси – в давнім грецькій міті. Шерхлими вустами непомітно До її волосся доторкнись. Я ніхто для тебе. І дарма До твоїх долоней серце лине. Всю її – кохану і сдину – Винести очима крадькома. Я ніхто для тебе. То моя Власна доля і нічна скорбота І в останнє пошепки вже – потай Видихни легке її ім'я [12, с. 228].

Коли автори вживають заперечний займенник у значенні «*МИ – НІХТО*» (*Я+ТИ*), утворюється протиставлення – антонімія заперечення/незаперечення. Із контексту читачеві зрозуміло, що *МИ* – це ліричний герой з коханою. Проте одночасно з цим автор заперечує існування ліричних героїв з огляду на їх глобальну значущість, використовуючи заперечний прономінатив *НІХТО*:

Днесь зникне сумління, і капає з ранки вода. І душа-невидимка здіймає на глум позостале. Ми у світі – ніхто. Ти мовчиш. Не лишає сліда Льодостав на планеті, яку ми з тобою кохали <...> [14, с. 83].

У наведеному нижче тексті за допомогою словосполучення *ніхто нікому* реалізується авторська інтенція «*Я – ТОБІ*», «*ТИ – МЕНІ*»:

Кохання передують голоси, які підшкірно бродять, наче вина. Ніхто нікому болю не просив, тому ніхто нікому і не винен. У цих взаємин стільки самоти, що всі листи кінчаються вокзалом. І що цікаво – знаєш, саме ти про це безглуздзя перша написала <...> [9, с. 51].

Використанням заперечного займенника у значенні «*НІХТО, КРИМ МЕНЕ*» поети підкреслюють силу почуттів ліричного героя до героїні, палкість кохання. У наведених нижче прикладах наголошується, що ніхто більше б не зміг так покохати, як ліричний герой. В основі також лежить протиставлення – ліричний герой протиставляється усім іншим, хто зазнав кохання:

<...> Я так любив, як люблять тільки раз, Як не любив ніхто в цілому світі. Тепер на печелищі свище вітер, Гортаючи лахміття зайвих фраз. Отож, прощай! Кохання не вернеш – Ти всенюк душу випекла до краю <...> [15, с. 68].

Давня пісня. Гіркий мотив, Не слова, а щемлива рана: Так ніхто тебе не любив, Як люблю тебе я, кохана. Хто цю пісню, коли створив, Перелив себе в звуки дивні? Час творця забуттям покрит, Але пісня жива понині <...> [11, с. 222].

Коли прономінатив *НІХТО* вживається в значенні «*НІХТО, КРИМ ТЕБЕ*», митець акцентує на тому, що лише лірична героїня змогла викликати в ліричного героя справжні почуття, при цьому фоновим є протиставлення героїні всім іншим знайомим герою жінкам:

<...> Ти прийшла і пішла, та ще довго тремтіла золота твоя тінь на моєму житті. В небі серця мого, мов зоря, пролетіла і лишила на серці сліди золоті. Золота моя птахо, золота моя осене, так ніхто ще не міг золотити мені. Скільки часу минуло, а я ще і досі, мов листок, на твоєму золотому вогні [13, с. 87].

Значення «*НІХТО, КРИМ ТЕБЕ*» реалізується і в поезії К. Бабкіної, де лірична героїня стверджує риси свого коханого

через заперечення, виражене займенником *НІХТО*, тим самим ідеалізуючи його особу:

<...> Ніхто, крім тебе, про це зі мною не говорив, ніхто, крім тебе, не вмів дивитись чудес. Усі крамниці зачинено, де ми колись були <...> Ніхто мене про це не запитував так, як ти. Крім тебе, ніхто ніколи не питав про це взагалі <...> Ніхто, крім тебе, не любив би такої зими, зрештою, навіть ти не любиш її таку [8, с. 36].

У наступному прикладі помічаємо авторське поєднання ліричної героїні з ліричним героєм на тлі протиставлення всім іншим, усьому світові:

<...> Душу душа розуміла без слів, Тіло жагуче тягнулось до тіла. Я так нікого іще не любив, Ти так нікого іще не любила. Дивна стояла над світом блакить, Щастям кохання випалося наше. Місяць на морі пролинув як мить, Пам'ять про нього лишилась назавше [11, с. 173].

Вживання заперечного прономінатива *НІХТО* у значенні «*НІХТО – ВЗАГАЛІ ЖОДЕН*» може спонукати до виникнення в читача відчуття порожнечі і смутку, пов'язаного з якоюсь утаємниченою життєвою ситуацією:

Я не співатиму для Вас. Так помилково, навіть прикро, мене ніхто, на жаль, не викрив – і першим був останній раз <...> [10, с. 35].

Так тихо, мов ніхто і не відчув, Світ похитнувся, і місяць з неба з'їхав, І ти пропав, якщо ти справді був, І задихнувся, якщо ти справді дихав <...> [13, с. 17].

Значення «*НІХТО* як увесь світ, який не входить до мікросвіту *Я+ТИ*» реалізується і в рядках:

ніхто не згадає орнамент твоєї долоні твій запах і голос яким промовляв і слова хиткі наче стебла неначе каміння солоні та це неважливо і я розумію сама що теж забуваю ознаки цієї любові і обриси рук і самотність дерев і дзвінки що мати тебе в цьому місті порожньому львові (орфографія, пунктуація автора – О. В.) <...> [14, с. 158].

Забула все і всіх забула, Не бачила, не чула, Нікого вже й не помічала, Твій погляд знову лиш відчула, І знову я себе втрачала <...> [7, с. 68].

Заперечний прономінатив *НІЩО* в інтимній ліриці не виконує такої семантично насиченої функції, як займенник *НІХТО*. Якщо *НІХТО* протиставляється ліричним героям (*Я, ТИ, МИ*), то *НІЩО* зазвичай бере участь в наративній частині поезії – в оповіді про супутні вияву почуттів явища, предмети, події і темпоральні характеристики:

Ми на галявині одні, Над нами зорі сяють. Летять метелики нічні І на вогні згоряють. Їх кличе світло і тепло, Їм вороття немає. Вони летять, що б не було, Ніщо їх не спиняє <...> [11, с. 218].

Я знаю, що за сонцем ходять бурі, А повний штиль породжує шторми, Та всі пророцтва і страхи похмурі Мені – ніщо, коли з тобою ми <...> [15, с. 52].

Трапляється семантичне наповнення займенника *НІЩО* абстрактним значенням «*буття*»:

<...> В'ється стежка, тоне у житах, Пахне далеч небом, полями. І пливе, і завмирає птах Над літами, нашими літами. А навколо – хвилі золоті, І ніщо немовби не змінилось. Тільки ми давно уже не ті. Одійшло. Минуло. Одісилось <...> [11, с. 239].

Висновки. Таким чином, заперечний займенник *НІХТО* у текстах інтимної лірики наділений високим ступенем когнітивної значущості і має широку семантичну палітру:

від протиставлення «Я – НИХТО», «МИ – НИХТО (Я+ТИ)», «НИХТО, КРИМ МЕНЕ», «НИХТО, КРИМ ТЕБЕ», «НИХТО – ВЗАГАЛІ ЖОДЕН» до протиставлення з усім світом. Займенник *НИЩО* позбавлений емотивної насиченості, хоча теж слугує засобом увиразнення мови інтимної лірики. Заперечні займенники як один із засобів вираження категорії заперечення/незаперечення, що має виразний емотивний потенціал, потребує подальшого вивчення в інших жанрах лірики.

Література:

1. Калашник О.В. Займенник як засіб вираження імпліцитних смислів. Science and Education a New Dimension. Philology. Budapest, 2017. Vol. 31. № 118. P. 29–32.
2. Матвійчук Т.П. Займенникова реалізація текстових категорій: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2010. 23 с.
3. Петренко Н.В. Займенник у віршованих текстах американської поезії: когнітивно-семіотичний та лінгвосинергетичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германська мова». Харків, 2008. 22 с.
4. Селиверстова О.Н. Местоимения в языке и речи. Москва: Наука, 1988. 151 с.
5. Синельникова Л.Н. Местоимение в дискурсе: монография. Луганск: ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2009. 412 с.
6. Синельникова Л.Н. Смысловая нагрузка отрицательных местоимений в лирическом стихотворении. Русская филология. Научно-методический журнал. Харьков: ХНПУ, 2012. № 1–2 (46). С. 41–44.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Алексик Т. Слова. Київ: Гамазин, 2017. 120 с.
2. Бабкіна К. Заговорено на лобов: збірка. Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 96 с.
3. Галерея чуття. Частина II. Київ: АРТ ВИДАВНИЦТВО «НЕБО», 2017. 256 с.
4. Даниленко М.С. Моя срібляста риб'яча луска: поезії. Тернопіль: Крок, 2008. 44 с.

5. Луків М.В. Росте черешня в мамі на городі: поезія. Київ: Криниця, 2015. 576 с.
6. Українська інтимна лірика: Твори / упоряд. К.Борисенко. К.: Школа, 2009. 352 с.
7. Улюблені вірші про кохання. Жіночий примірник / уклад. Б. Щавурський. Тернопіль: Богдан, 2010. 255 с.
8. Улюблені вірші про кохання. Чоловічий примірник / уклад. Б. Щавурський. Тернопіль: Богдан, 2010. 239 с.
9. Шовкошитний В. Торкнутися небес. Київ: Ярославів Вал, 2010. 205 с.

Калашник О. В. Семантическое наполнение отрицательных местоимений в интимной поэзии

Анотация. Стаття посвящена исследованию семантического наполнения отрицательных местоимений в текстах интимной лирики как наиболее эмоционально насыщенного жанра поэзии. Выделены прономинативы, которые чаще всего встречаются в текстах современной интимной лирики, в частности определено семантическое наполнение отрицательных местоимений *НИКТО*, *НИЧТО* в текстах интимной поэзии. Указано на особенности употребления отмеченных местоимений как средств выражения категории отрицания.

Ключевые слова: прономинатив, отрицательные местоимения, категория отрицания, семантическое наполнение, интимная лирика.

Kalashnyk O. Semantic content of negative pronouns in intimate poetry

Summary. The article studies the semantic content of negative pronouns in the texts of intimate lyrics as the most emotionally rich genre of poetry. Pronominatives, that are most often encountered in the texts of modern intimate lyrics, are singled out, in particular semantic content of negative pronouns such as *NOBODY*, *NOTHING* in the texts of intimate poetry. Specifies the use of these pronouns as means of expressing the category of negation.

Key words: pronounative, negative pronouns, category of negation, semantic content, intimate lyrics.